

Ára: 15,— Ft

MAGYAR ZENE

19 (2) 67

Index 25.563

VARGYAS LAJOS:

KODÁLY, A TUDÓS

Magyarország nagy zenészenek koporsóját a Tudományos Akadémia előcsarnokában ravatalozták föl. A nemzet érezte, hogy ez az a hely, amely a legméltóbban fejezi ki életműve jelentőségét. Kodályban is, mint valamikor a nagy humanista mesterekben, a tudós-jelleg volt a legfontosabb; akár alkotott, akár nevelő munkát végzett, mindig olyan anyagra volt szüksége, amelynek titkait nemcsak érzi, hanem érti is; amelynek minden kis részecskéjét az értelem fénye hatja át, s ahol a tudás szab biztos irányt a szellem mindenféle tevékenységének. Ez a leonardói magatartás korunkban már csak a tudomány szakszerű elsajátításával és művelésével elégülhet ki. Törvényszerű tehát, hogy Kodály pályája indulásától kezdve olyan szorosan összefonódott a tudománnyal: az Eötvös-kollégiumban töltött egyetemi évektől egészen az akadémiai ravatal gyászpompájáig.

A legfontosabb indítást, ami az alkotó művészre is döntő hatással volt, a népdal élményét is ennek az összefonódásnak köszönhetette; annak, hogy már pályaválasztásakor együtt haladt tudományos érdeklődése művészi igényeivel. Az Eötvös kollégista, magyar szakos zeneszerző-növendék kellett ahhoz, hogy a népdal-felfedező utak terve megszülessék; a zenész-bölcsész kapta irodalmi és zenei közös feladatul a népdal strófa-szerkezetének elemzését; s a jól tájékozott, fiatal tudós-jelölt jutott el disszertációja készítése során a Néprajzi Múzeumba, Vikárnak ott őrzött fonográfhangjaihoz, Európa legelső népdal-felvételeihez, hogy saját, gyermekkori élményeit elmélyítve ráébredjen a népzene művészi jelentőségére, és megkezdje korszakalkotó gyűjtőmunkáját.

És amint egyre gyűlt az első évek aratása, amikor mind inkább érezték a szükségét valami olyan rendnek, amelyben kezelhetővé, áttekinthetővé válik a dalok hatalmas tömege, ismét a finn-ugor tanulmányokat folytató bölcsész jött a zenész segítségére: a finn-tájékozódású Kodály ismerkedett meg Ilmari Krohn zenei rendszerével, amit azután bizonyos módosításokkal alkalmassá lehetett tenni a magyar népdalok sajátosságainak áttekintésére is.

Ugyanígy bölcsész műveltségéből fakadt történeti érdeklődése is. A régi magyar irodalom ismerete, kézíratos énekeskönyveink szövegei, régi verseink ritmusfajtái, legelső kottás kiadványaink dallamai, mindaz, ami zene-történeti kutatásaihoz alapot szolgáltatott, irodalomtörténeti tanulmányainak eredményeként került a zenetudós fegyvertárába, és segített kialakítani azt a zenetörténeti filológiát, ami először úttörő tanulmányában, a „Néprajz és zenetörténet”-ben kristályosodott ki: az a felismerése, hogy a néphagyomány zenetörténeti maradványokat őriz, hogy ezek adják vázlatos kottás emlékeink helyes megfejtését, ez által új lehetőséget a sovány

magyar zenetörténeti emléktárhely megőrzésére, s ezek teszik lehetővé azt is, hogy népzeneinkben különböző korok stílusait megkülönböztessük.

Nyelvhasználati tanulmányaiból következett az is, hogy figyelme a távoli nyelvek felé fordult, akik a honfoglalók egykori műveltségének sok elemét őrzik még mai hagyományaikban. Látva Bartók hatalmas lendületét a szomszédnépek zenéjének gyűjtésében és feldolgozásában, felhagyott szlovák gyűjtőútjaival, s azt a feladatot vállalta az összehasonlító munkában, ami csak az ő érdeklődésével és képzettségével volt megoldható. Rendkívül nagy nyeresége a magyar népzene-tudománynak a két vezéregyéniség egymást kiegészítő tudói alkata és munkavállalása. Ebben a harmonikus kettősségben Kodály jelentette a filológiai-történeti műveltséget és problémálatást.

Bölcsész múlt és tudományos érdeklődés kapcsolata természetesen kétirányú: nemcsak a tanulmányok hatását jelenti az érdeklődés alakulására, hanem még inkább fordítva: az alapvető lelki alkat tájékozódását a neki megfelelő terület után, a tanulmányok kiválasztásában. Ma már nem úgy képzeljük el a „hatást” az alkotó szellemek életében, mint még fél századdal ezelőtt, hogy a példakép „alakítja” a befogadót — ellenkezőleg a befogadó keresi, választja ki a számtalan lehetséges példakép közül azt, amit közel érez magához, amire szüksége van, amit enged hatni magára. Ilyen értelemben Kodály bölcsész-magatartása bizonyosan eredendő hajlamaiból magyarázható, és saját választásának következménye, aminek csak tökéletes kifejtéséhez járult hozzá a szerencsés Eötvös-kollégiumi környezet, annyi kiváló tudósunk és egyetemi tanárunk nevelő otthona. Bizonyos például, hogy ha ismereteit fejlesztette is ez a környezet és az ott folyó tanulmányok, de a szigorú, módszeres eljárás iránti érzéket nem annak köszönheti, hanem saját örökölt tulajdonságainak. Hány példát látnunk arra, hogy a legszigorúbb módszertani iskolázás sem változtat az olyanon, aki természeténél fogva enged a könnyű megoldás, a nem bizonyított föltevés, az elhamarkodott következtetés csábításának. Csak az ösztönzést mások szigorú módszeréből, akiben magában is megvolt rá a hajlandóság, és saját igényeit fokozta a szeme előtt lebegő példa. Kodály igénye a bizonyítás szilárdságában, tartózkodása minden felületes elmélettől közmondásos volt. Senki sem különböztette meg nála határozottabban a lehetőséget a valószínűségtől, s a valószínűt a bizonyiságtól. Amíg tények, döntő bizonyítékok nem igazoltak valami föltevést, addig az számára csak lehetőség maradt, amin még tovább kell dolgozni, vagy amihez még újabb adatok felbukkanását kell megvárni. Ez nem jelenti azt, hogy a képzeletet ki akarta volna kapcsolni a tudományból, csak azt, hogy a megfelelő szerepet jelölte ki számára. Sejtések felvillanása, merész összefüggések megpillantása nélkül nincs tudomány, és Kodály éppen a legmerészebb távlatokat dolgozta ki a zenei összehasonlításban: honfoglalás-előtti zenei örökségünket. De csak akkor szólt meg, amikor ez az örökség kétségtelenül bizonyíthatóvá vált. Bartókkal könyve írásakor, 1924-ben már felfigyeltek a Néprajzi Múzeum hengerein levő huszegynéhány cseremiszi dalra, köztük néhánynak kvintváltó-ötffokú felépítésére, ami régi dalainkkal mutatott rokonságot. Bartók — a másik, szigorúan módszeres gondolkodású egyéniség — jegyzetben és függelékben említi is ezeket a dalokat a mi régi stílusunkkal

kapcsolatban, de anélkül, hogy egy szóval is kapcsolatba hozná őket. Kodály tíz évvel később lép nyilvánosság elé vele, amikor tagadhatatlan dallam-egyezések sora igazolta ezt a föltevést. S ekkor már Bartók is — a „Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje” 1934-ben írt utószavában — „kétségtelenné” jelentheti ki a magyar ötfokúság keleti eredetét.

Kodály annak a tudós típusnak a megtestesítője, aki inkább eltűri, hogy megelőzzék valaminek első kimondásában, semmint munkahipotézisét megírja tanulmányának. S környezetére is ezt a szellemet sugározta. „Még nem elég... várjon... majd ha többet tudunk...”, ezek voltak legtöbbször hallható ítéletei. E sorok írójának is ezért maradt — szerencsére — örökké kéziratban élete első tanulmánya a magyar szó-végű dallamok cseremiszi rokonságáról. De kézirat se kellett hozzá, hogy rögtönzött „módszertani iskolát” adjon környezetének. Egyszer, a népdal-órák utáni, hagyományos beszélgetésben felvettem, hogy az „Egervár summája” nem moll-dallam-e, ahol az ének jellegzetes moll-fordulatok után a hangnem tercén állapodnék meg, s az alaphangot a lant-kíséret záróakkordja adta volna alája. Kodályt érdekelte az ötlet, több nap múlva is visszatért rá, de azzal zárta le a kérdést: ha legalább húsz korabeli példát hoz az ilyen megoldásra, akkor igaza lehet. Nevettünk mind a ketten, mert hiszen mindössze vagy negyven dallam maradt fenn kottában abból a korból. De megérthettem belőle, hogy ötletem — egyelőre — nem bizonyítható.

Ugyanez az asketikus magatartás jellemezte a kifejezésben is. A stílus az ember — ez az igazság senkire sem érvényes annyira, mint őrá. Semmit nem mondani, ami fölösleges vagy legalább is nélkülözhető, tömören csak a lényegét adni, azt is a legegyszerűbb, legrövidebb formában, ahogy még egyáltalán kifejezhető és megérthető — ez Kodály írásainak jellemzője. Pontosan megfelelt ez „beszélgetései” természetének is: hosszú hallgatások — tűnődések — közben elejtett rövid mondataiból mindent megérthettünk, amire szükségünk volt a tájékozódásra.

Ez a lényegre sűrített szövegszerűség nemcsak kifejezőmód volt nála, hanem tudósi magatartás is. Egy-egy rövid cikke — Az Árgirus nótája, Három koldusének forrása, A hitetlen férj — megállapításaival új adalékaival, útmutatásaival tanítványainak egész életművét, kutatás-sorozatát indította útnak. De ő sosem ismételte önmagát, nem dolgozta ki azokat a színes távlatokat, amit látnoki szemek megláthattak bennük, s költői stílussal az olvasók elé varázsolhattak volna. Ő megmaradt a tényeknél, s ha legközelebb újra tollat fogott, sosem a régi tényekhez fűzött bővebb magyarázatokat, hanem mindig újabb tényekkel lepte meg a tudós világot. Tudományos életműve csupa rövid, nagy jelentőségű, külön életet élő közlésből áll össze. Egyetlen, nagyobb terjedelmű munkáját, „A magyar népzene” összefoglalását is huszonnyolc évi kutató munka után bocsátotta ki kezéből. S ha szüksége volt tudományunknak Bartók rendszerező szenvedélyére, első tájékozódást nyújtó, alap-lerakó munkásságára — „A magyar népdal”, a „Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje”, a máramarosi gyűjtemény, a kolinda-kiadvány leíró-összehasonlító eligazítására, akkor szükség volt Kodály önmegtartóztató nyugalma is, amellyel kívárta a megbízható rész-eredmények felhalmozódását, amikor már vállalkozhatott az első történeti-összehasonlító összefoglalásra is.

Aki ilyen óvatos, tartózkodó magával szemben is, attól azt váránk, hogy húzódozik az új szemléletektől, mereven elzárkózik mások ötletei elől is. Kodályban ennek nyoma sem volt. Inkább rugalmasságát csodálhattuk, amellyel olyan megoldásokat tudott méltányolni, amelyek nem egyszer az ő korábbi elképzeléseit módosították, esetleg cáfolták is; s olyan új eljárásokat, amiket a tudomány haladása tett lehetővé, s régebben nem voltak elképzelhetők.

Jellemző példa erre a népdal-rendszerezésben elfoglalt álláspontja. Ez volt neki is, Bartóknak is első leginkább szívéhez nőtt gondja. S mindjárt kezdetben két különböző irányban indultak el, hogy a dallam két legdöntőbb sajátosságának megragadásával érjenek célra. Kodály a sorzáratoknak — a melodikának — adta az elsőséget, Bartók a metrikai-ritmikai elemeknek, a strófaszervezetnek. Kodály nagyon tudatában volt, mennyire szükséges mind a kettő, mennyire más-más összefüggéseket világít meg mindegyik, s milyen fontos mindaz, amit külön-külön mindegyik megvilágít. Sőt annak is, milyen hibák lehetőségét rejt mindkét megoldás. Ezért őrizte meg Bartók halála után is mindkét tervet egymás mellett — népdalaink addig egybegyűlt tömegét Bartók elrendezésében is, s külön egy másolatot a saját elképzelése szerint is. A végleges megoldásra várt itt is, s kitért az idő előtti döntés elől. Ezért egyezett bele, hogy a Népzene Tára sorozata a szokásdallamokkal induljon, amelyek népdalaink többségétől eltérő tulajdonságaikkal egészen más elrendezést kívánnak. Mikor azután Járdányi Pál kidolgozta a dalok melodikai összefüggéseinek új rendszerét, amely a két régi-nél rugalmasabban mutatja a dallamfajta sajátosságait és rokonságát, feladta a magáét, amellyel pedig különben sokáig versenytárs nélkül maradt volna az egész világon, annyira megelőzte vele a külföldi népdalkutatást, gyakorlati használhatóságát pedig eléggé igazolta az évtizedes gyakorlat.

Utolsó éveiben azután — nyolcvanán túl — szembetalálta magát azzal a forradalmi újítással is, amit a tudományos haladás legújabb vívmányának, az elektronikus számítógépeknek alkalmazása jelent a humán tudományokban. Már csak leszűrt eredményekre, biztonságra törekvő lényéből is az következett volna, hogy tartózkodással fogadja ezeket a próbálkozásokat. Ehelyett azt tapasztaltuk, hogy egyáltalán nem korlátozta munkatársainak tapogatózásait ezen a területen, később költséges és időrabló kísérleteket is lehetővé tett, amikor pedig a Nemzetközi Népzenei Tanács konferenciájának bemutatóján az első kézzelfogható eredményeknek is szemtanúja volt, érdeklődése odáig fokozódott, hogy a szakembereknél egy számítógép beszerzésének lehetőségei felől puhatolózott. Ez, sajnos, meghaladta lehetőségei határát; de az elektronikus számítógép népdal-rendszerezésre, sőt ezen túlmenő elméleti feladatok kidolgozására is állandó helyet kapott a Népzene-kutató Csoport tudományos és pénzügyi terveiben.

*

A magyar népdalgyűjtés és népdalkutatás megteremtése, világhírré emelése — Bartókkal közös teljesítménye —, a Népzene Tára megvalósítása, tanulmányai, tudományos eredményei zeneműveitől függetlenül is biztosítják számára tovább léteét a világ előtt és az időben.

Bennünk, tanítványaiban és munkájának részeseiben ezek mellett még mélyebben fog élni az a példa, amit nemzedékeken átnyúló életfolyamán

adott tudós egyéniségével. Személyes jelenléte, ítéleteinek súlya, ismereteinek mindnyájunkat lenyűgöző gazdagsága, de mindenek felett a tudományos igazság minden fölé helyezése olyan mérték volt számunkra, ami bármilyen munkánk számára a legnagyobb igényt írta elő, s minden eredményünket könyörtelen kritikának vetette alá. Még akkor is hozzá igazodtunk, amikor valamiben nem értettünk egyet vele: olyan bizonyítékokat kerestünk, olyan érvelésre feszítettük meg tudásunkat, ami őt is meggyőzze; csak akkor éreztük biztosnak igazunkat.

Most eltűnt közülünk ez a mérték, s nélküle folytatjuk a megkezdett munkát. Személyes jelenléte nélkül, de nem teljesen magunkra maradva. A feladatok ki vannak jelölve, az eddig végzett munka s a biztos eredmények megmutatják az utat, irányt szabnak a jövőre is. Úgy hagyott magunkra, hogy a folytatásra nemcsak megtanított, hanem — jó tanárként — még hosszú időn át be is gyakorolta velünk, hogy lássa, tudjuk-e majd csinálni nélküle.

Most már csak arra van szüksége a folytatóknak, hogy példájából átvessék a legfontosabbat: azt a tudományos erkölcsöt, amely áldozatot vállal inkább, semhogy el hagyja téríteni magát a tudomány egyetlen céljától, az igazság keresésétől.

BARNA ISTVÁN:

KODÁLY ZOLTÁN MŰVEINEK MAGYAR HANGLEMEZEI

Amikor a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat mintegy másfél évtizeddel ezelőtt megalakult, a felvételi tervek egyik legfőbb pontja természetesen a Kodály-művek lemezrevétele volt. Az akkori felvételi technika és gyártási technika egyaránt meglehetősen fejletlen volt még; a közreműködő művészek és a technikai személyzet legnagyobb erőfeszítései ellenére sem voltak a lemezek kielégítő minőségűek.

Kodály, aki önmagától éppúgy, mint tanítványaitól, vagy munkatársaitól mindig a maximumot követelte meg, joggal volt elégedetlen ezekkel az első Kodály-lemezekkel. Több ilyen felvétel készült, azonban — noha archív-értékük gyenge minőségük ellenére is ma már igen nagy lenne — ezek a felvételek az idők folyamán megsemmisültek. (Néhány példány valószínűleg még fellelhető a magyar hanglemezgyűjtők „titkos” archívumaiban; éppen ezért bizonyára muzeális értékűek.) Régebben ugyanis a hangfelvételeket lakk-lemezre rögzítették; a lakk-lemezeiről készültek a matricák; a matricákról préselték a forgalomba kerülő lemezeket. A matricakészítés közben azonban többnyire tönkrement a lakk-lemez; a préselés közben viszont a matrica vált előbb-utóbb használhatatlanná. Ezek a lemezek egyébként is még a régi típusú, percenként 78 fordulátú, úgynevezett „normál-lemezek” voltak. Tehát még ha megmaradtak volna nagyjából használható állapotban a matricák, akkor is igen bonyolult eljárásokkal kellene ma ezeket a felvételeket „kikozmetikázni”, magnetofonszalagra átjátszani és a ma szokásos 33 fordulatszámú lemezek előállításához ismét alkalmassá tenni.

Később, a mikrobarázdás lemezek gyártásának idejétől kezdve, a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat „Qualiton”-márkájú lemezeken teljesen tervszerűen Kodály Zoltánnak számos művét bocsátotta közre. (Ennek bizonyítéka a cikk végén található igen terjedelmes Kodály-diszkográfia.) A legjelentősebb Kodály-lemezek kétségtelenül azok, amelyeken a szerző maga vezényli műveit. A *Psalmus hungaricus*, a *Budavári Te Deum*, a *Missa brevis*, a *Concerto* és a *Nyári este* felvételeit vezényelte Kodály Zoltán hanglemezre.

A Kodály-vezényelte felvételek zenei rendezője Beck László, a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat művészeti vezetője volt. Résztvett minden próbán és zenei szempontból irányította a felvételeket. Mint az egyik legilletékesebbet, őt kérdeztem meg: mit jelentett művészi, zenei, esztétikai, vagy felvételi szempontból az, hogy Kodály vezényel? — Körülbelül ugyan-